

*Купіна І. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті**Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕОФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГРАНИЧНОСТІ

Анотація. У статті детально проаналізовано неофразеологізми на позначення граничності та їхній семантико-прагматичний потенціал. Сьогодні під впливом політичних і загальнокультурних змін значно посилюється процес формування неофразеологізмів, що пояснюється проникністю лексико-фразеологічної системи, потенційною здатністю фразеологічних одиниць переходити з пасивного запасу в активний і навпаки, що визначається змінами в суспільстві, гнучкістю та універсальністю фразеологічних знаків як носіїв певної суспільно-політичної фонові інформації.

Унаслідок дії екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників фразеологічний склад мови постійно змінюється, це має поступовий, безперервний характер. Опрацювання динаміки творення неофразеологізмів у проєкції фонових знань носіїв мови дає змогу дослідити складну взаємодію лінгвальних і соціальних чинників у процесі вторинної номінації, охарактеризувати специфіку фразеотвірних процесів, простежити, як трансформації денотативних компонентів семантичної структури узуальних фразеологічних одиниць пов'язані зі змінами орієнтирів суспільства.

Тексти друкованих засобів масової інформації найбільш повно й комплексно репрезентують тенденції і процеси, що відбуваються в живому мовленні та проникають у систему загальнонаціональної української літературної мови. Сучасний публіцистичний стиль найоперативніше відображає рух мовної системи й формування нових тенденцій у розвитку мовної ситуації.

Завдяки своїм категоріальним ознакам нарізнооформленості та семантичної цілісності фразеологічні одиниці потенційно тяжіють до кількісної і якісної заміни компонентного складу. Фразеологізми як експресивні одиниці, підпорядковуючись у контексті авторським модифікаціям, набувають додаткової експресивності.

Проведене дослідження мови сучасного публіцистичного тексту дає підстави для висновку про інтенсифікацію використання фразеологізмів у засобах масової інформації, що свідчить про зростання експресивності й індивідуалізації публіцистичного мовлення, а відтак і про розмивання меж стилів.

Особливості функціонування неофразеологізмів на позначення граничності визначаються загальним екстралінгвальним контекстом сучасної української мови, істотними змінами в житті носіїв державної мови в теперішньому просторі. Компоненти інноваційної фразеологічної одиниці є важливими одиницями номінативного змісту аналізованих текстів, забезпечують їхню тематичну й змістову цілісність, посилюють їхній прагматичний вплив.

Ключові слова: прагматика, стилістика, масмедіа, неофразеологізми, трансформація, екстралінгвальні чинники, інтралінгвальні чинники, експресія.

Постановка проблеми. Стилістичне використання фразеологізмів має творчий характер, оскільки в мові фразеологізми зазвичай мають певне художнє завдання. Тобто фразеологічні одиниці (далі – ФО), що вживаються в художньому, публіцистичному або розмовному стилях, у загальноприйнятій формі та звичайній семантиці вносять у текст образність, виразність, розмовний колорит. З плином часу низка фразеологізмів втрачає свою первісну образність і стає звичною, тому з метою її поновлення, посилення виразності, а також уточнення значення відповідно до контексту загальномова форма ФО перетворюється на нову.

XXI ст., як зазначають вітчизняні й зарубіжні мовознавці, характеризується потужними змінами на всіх структурно-семантичних рівнях мови, а також оновленням стилістичних засобів літературної мови, що аналізується як демократизація літературної мови, яка містить розширення кола її носіїв і суспільного використання, активні пошуки нових засобів мовлення, зменшення стильової відстані між усною та писемною сферами її функціонування. Розмовне мовлення, мова засобів масової інформації, насамперед преси, літературна практика майстрів слова, передусім публіцистика, є джерелом нових літературних стандартів української мови.

Пізнання природи ФО розширює уявлення про експресивно-синонімічний потенціал фразеологічного фонду української мови, демонструє своєрідність зв'язку ФО з їхнім текстом-джерелом та багатство перетворень у мовленнєвій практиці. Саме вивчення процесів формування фразеологізмів на сучасному етапі розвитку мови у функціональних стилях сучасної української мови (публіцистичному (віддзеркалює динаміку мовленнєвих змін), художньому (у ньому ці зміни інтерпретуються й осмислюються) та розмовному) демонструє нові образно-виражальні потенції ФО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семантико-прагматичний аспект мовних одиниць ґрунтовно досліджується в напрацюваннях сучасної лінгвістичної науки, зокрема у працях таких учених, як Ф. Бацевич, Т. Космеда, П. Редін, Ю. Степанов, Н. Щербакова. Прагмалінгвістичний потенціал фразеологічних одиниць пов'язаний із бажанням науковця реалізувати свої комунікативні інтенції, що дають змогу встановити прагматичні функції цих мовних знаків, дослідити їхню експресивність, емоційність та оцінність. Вивченню

текстотвірних і прагматичних функцій трансформованих фразеологізмів присвячено розвідки сучасних мовознавців, зокрема Л. Ковбасюк, С. Пташник, Н. Хороз.

Функціонування фразеологічних одиниць у періодичних виданнях аналізували не тільки вітчизняні вчені (наприклад, Д. Баранник, О. Пономарів, Ю. Прадід, В. Ужченко), а й зарубіжні науковці (зокрема, М. Алефіренко, В. Костомаров, М. Кохтєв, Г. Солганик).

Питанню трансформації української фразеології в заголовках періодики присвячено низку праць. Зокрема, О. Калякіна дослідила різноманітні модифікації фразеологізмів у ролі публіцистичних заголовків; Х. Дацишин розглянула трансформовані ФО та проблему їх ідентифікації адресатами; О. Логвиненко розкрила вплив оказіональних ФО на реципієнта.

Метою статті є дослідження нефразеологічних одиниць на позначення граничності та їхнього семантико-прагматичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначали ще О. Потебня та В. Виноградов, потенційні можливості ФО, як і слів, виявляються лише в контексті. Контекст – це закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова або речення, які входять до його складу [1, с. 450].

Суспільно-історичні умови, що склалися, зокрема Євромайдан, Революція Гідності, війна на Сході України (2014 р.), вибори Президента України (2019 р.), пандемія COVID-19, реформа освіти й науки, на думку багатьох мовознавців, спричинили зміни у світогляді та духовній культурі української нації, активізували виникнення нових одиниць, наприклад:

– *хоч із мосту та у воду, або чий Блохін* (пор.: *хоч з мосту та у воду*): *Без роду – хоч із мосту та у воду, або чий Блохін?* (ДК, 21.06.2021);

– *повний криндж* (пор.: *хоч у петлю лізь*): *Фільми про Бората – це повний криндж!* (11.06.2021);

– *Гловайський котел* (пор.: *посилати на смерть*): *Результати розслідування комісії підтвердили, що Гловайський «котел» став результатом неорганізованості, відсутності планування, прогнозування в Генеральному штабі ЗСУ. Хлопці лежать у землі, а ті, хто їх фактично послав на смерть, досі не відповіли* (УМ, 30.08.2016);

– *вийсти мозок* (пор.: *допекти до живого*): *А книга розповідає про те, як зло – абсолютне і чисте – повільно, ложка за ложкою, може вийсти мозок буквально кожному* (21.09.2019);

– *померти від ковіду* (пор.: *відійти в небуття*): *Центр з контролю та профілактики захворювань у США (CDC) опублікував таблицю з ризиками захворіти, потрапити до лікарні і померти від COVID-19 для кожної вікової групи* (УП, 30.04.2021);

– *повний зумер* (пор.: *як з іншої планети*): *Повні зумери, скоріш за все, хочуть працювати віддалено* (розм. мовл.);

– *повний токсик* (пор.: *як уїдлива муха*): *Я пропущу це заняття, викладач завжди такий повний токсик* (розм. мовл.).

Фразеологізм є нарізно оформленою структурою, а це значно розширює можливості його стилістичного використання шляхом різноманітних змін і модифікацій форми, як-от: заміни традиційних складників ФО словами-компонентами, що найбільше відповідають зображуваній ситуації; уведення до складу ФО додаткових слів, які уточнюють, конкретизують значення ФО, або ж опускання окремих їх компонентів із метою більш стислого й компактного висловлювання, наприклад: *коронаві-*

русу боятися – у клас не ходити; не такий страшний ковід, як його малюють; хто носить масочку, той буде їсти пасочку; спустити три шкіри; зняти корону з голови перед люстром; помножити на нуль.

Література цього періоду ознаменована приходом нової когорти письменників. Л. Ставицька зазначає: «Мовна естетика нової літературної генерації будується на ствердженні безмежного права авторського самовираження, яке передбачає нехтування не тільки традиційними поняттями та етичними нормами, а й мовними, стилістичними та жанровими законами» [2, с. 154].

Твори сучасних прозаїків і поетів (зокрема, Ю. Андруховича, Л. Дереша, С. Жадана, О. Забужко, І. Карпи, А. Кокотюхи, М. Магіос, Ю. Обжеляна, Є. Пашковського та інших) неоднозначно сприймаються літературними критиками. Провідні постулати естетики сучасної літератури визначили мовностильові її ознаки, що виявляються в запереченні вишого смислу буття, естетичному нігілізмі, іронії, ексцентризмі, наприклад: *Країна Спадаючих Колготок; не мають смальцю в голові, а Бога в череві; здоровий глузд не дасть тріщини від дощу та Феді; чистити зуби мов табельну зброю: І так минуло наше дитинство – в Країні Спадаючих Колготок* (О Забужко); *Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, її сусіди, бо думають, що вона дурна. А Даруся не дурна – вона солодка* (М. Магіос); *Якщо мій здоровий глузд не дасть тріщини від дощу та Феді, я пробуду в Мідних Буках до середини серпня. Ми, бачте, уклали з татком угоду – ця дача ціле літо належить мені одному* (Л. Дереш); *Вона ще не може просто померти залузує рани наче конверти чистить зуби мов табельну зброю* (С. Жадан).

О. Маленко слушно зауважує: «Естетичне пізнання світу людиною є важливим фрагментом реалізації її інтелектуально-художнього потенціалу, об'єктивного в різноманітних мистецьких формах. Серед них значної ваги набуло мистецтво слова як вияв лінгвокреативної діяльності Homo Sapiens, зумовленої прагненням інтерпретувати світ за допомогою словесно-образних кодів. Кожна з національних культур має власну практику й набутий досвід художньо-естетичного моделювання світу, що вповні представлено зразками колективної та індивідуально-авторської словесної творчості. Мова в цьому разі виступає і засобом матеріалізації образного світовідчуття, і формою його специфічної, етноментальної репрезентації, власне, тим кодом, за яким прочитуються різнорівневі смисли: інформативні, культурні, духовні, психологічні, власне лінгвістичні» [3, с. 5].

Набір емоцій, життєвих переживань є незмінним: *епідемічна ситуація, епоха постковіду, жорсткий локдаун тощо: Командування Медичних сил про епідемічну ситуацію у Збройних Силах України станом на 16 серпня 2021 року* (МОУ, 16.08.2021); *Якими будуть офіси в епоху постковіду і до чого готуватися бізнес-центрам* (УМ, 29.01.2021); *Шмигаль анонсував жорсткий локдаун через нову хвилю коронавірусу* (BBC, 04.03.2021).

Це своєрідні спроби створити відповідну фразеологію українською мовою на позначення реалій сучасного життя. Частотність уживання, семантична самостійність, відносна стійкість складу, цілісність номінації вищезазначених прикладів у сучасних ЗМІ й літературі підтверджують їх належність до ФО.

У сучасну епоху інтенсивного спілкування зростає роль комунікативної ефективності газети, оскільки газетно-журнальна комунікація є однією з провідних форм. Посилюється вплив газет і журналів на формування поглядів, а також на роз-

виток мови загалом. Більшість літературних мов у всьому світі розвивається під безпосереднім впливом текстів масової комунікації. Численні процеси, характерні для сучасного мовного розвитку, нерідко формуються на шпальтах газет і журналів.

Експресивна функція газети, зумовлена її пропагандистською спрямованістю, викликає відкриту оцінність мовлення, що фігурує насамперед у лексиці: у порівняно великій частотності якісно-оцінних за семантикою прикметників та іменників, у характері метафоризації; у відборі фразеології; в особливостях використання синтаксичних засобів. Саме це відрізняє публіцистичний стиль від художнього яскравою оцінкою автора, і саме в цій рисі вбачаємо важливу властивість публіцистичного стилю. На відміну від художніх творів, у публіцистиці не підтекст, а сам текст з упевненістю висловлює авторське ставлення до певних фактів. Усе це знаходить відображення в характері мови, у її стилі.

Публіцистичний стиль призначений для передачі масової інформації. Він характеризується популярним, чітким викладом, орієнтованим на швидке сприймання повідомлень, стислість і зрозумілість інформації. До основних рис мови публіцистики, як відомо, належать економія мовних засобів, стислість викладу й водночас інформативне його навантаження; уживання зрозумілих слів і висловів; використання суспільно-політичної термінології; наявність мовних кліше, штампів; переосмислення лексики та фразеології інших функціональних стилів [4, с. 134].

Сучасний публіцистичний текст найяскравіше віддзеркалює рух системи та формування нових тенденцій у розвитку мовної ситуації, наприклад: *вимирання малого бізнесу, примусова самоізоляція, утратити нюх та смак, сидіти на карантині*. Водночас виявляється внутрішня суперечливість мовної системи, де спостерігається одночасне поєднання таких ознак, як динамізм і консервативність, прагнення до якнайбільшої інформативності та забезпечення експресії будь-якими засобами, дотримання еталонності та залежність від мовленнєвих пріоритетів. Зіткнення протилежних тенденцій, з одного боку, зумовлює певну стійкість публіцистики, а з іншого – є могутнім імпульсом у розвитку мовного забезпечення засобів масової інформації.

Мова друкованих ЗМІ – це писаний текст, а мова аудіо- й відеотехнічних засобів масової інформації – це здебільшого усний текст. Для писемного тексту не характерна спонтанність, на відміну від усного. Проте усний різновид мови на радіо та телебаченні має певну специфіку. Він часто також не має ознак спонтанності. Так, у радянські часи значна частина різних радіо- й телематеріалів проходила відповідний рівень цензури, тому тексти, які трансливалися в ефірі, були підготовлені.

За часів незалежності України ситуація змінилася. Менший контроль за мовою публіцистики, а також пошук нових форм спілкування зі слухачем і глядачем значно активізували роботу сучасних радіо- та телевізійних ЗМІ у прямому ефірі, наприклад: *Глядацькі затити: роби інфотейнмент, або помри! Тільки перші та найкращі: ЗМІ мають вчитися у «Блискавки» МакКвіна; Віртуальний Колізей: люди хочуть «крові корупціонерів»; МВФ – небажаний «господар»*.

Така специфіка діяльності дає змогу привертати увагу значної слухавчої та глядацької аудиторії. Збільшення кількості радіо- й телестанцій (за рахунок радіостанцій високочастотного діапазону та телебачення кабельних мереж, цифрового кабельного телебачення) створило конкурентну ситуацію на

ринку надання інформаційно-розважальних послуг. Це сприяло розвитку найрізноманітніших засобів подання інформації, зокрема й використанню прямого ефіру, тобто непідготовленого, спонтанного мовлення.

Для фразеологічної та лексичної систем української мови у XXI ст. характерні відчутні семантичні та стилістичні зрушення. Спостереження над сучасним публіцистичним узусом переконливо свідчать про те, що сьогодні на мову журнально-газетних видань або публіцистики впливає розмовне мовлення, також простежується тенденція до вживання в публіцистиці стилістично знижених мовних засобів. У системі засобів посилення експресії публіцистичного стилю вагома роль відводиться саме елементам розмовної мови.

Уживання стилістично зниженої фразеології – риса мови публіцистики XXI ст. – виконує оцінну й експресивну функції та сприяє реалізації принципу діалогічного мовлення, тобто контактостворення із читачем, оскільки використання таких одиниць є засобом стилізації неофіційного, невимушеного, фамільярного спілкування, а також засобом привернення уваги читача, адже в оточенні суспільно-політичних лексем і фразеологізмів такі одиниці виразно виділяються на загальному тлі, навіть створюють контраст.

Останнім часом дедалі більшої популярності набуває такий засіб масової інформації, як Інтернет, – потужна мережа комп'ютерів, з'єднаних у єдиний інформаційний простір, що відкриває доступ до будь-яких розміщених у ньому інформаційних баз даних (текстової, аудіо- чи візуальної інформації), дає змогу використовувати їх, обмінюватися відомостями, спілкуватися з необмеженою кількістю осіб. Прикладами є, зокрема, освітні платформи ZOOM, Moodle, Meet, наприклад: *стрімити в зумі, чекнути завдання, юзати в мудлі, апнутися онлайн, забайтити чат*.

У перспективі інформаційного суспільства виникають проблеми формування людини епохи знань, інформації високих технологій. У літературі людина інформаційного суспільства отримала інтерпретацію як суб'єкт знань, що має творчий потенціал, здатний на активне дослідження світу, як комунікабельна особистість, яка орієнтується на духовно-моральні цінності.

Висновки. Якщо публіцистика характеризується найактивнішим реагуванням на всі мовленнєві тенденції і процеси та проникненням великої кількості елементів усного мовлення без мовного фільтру, то в художньому стилі ці елементи вже певним чином «відшліфовуються», що спостерігаємо у відмінностях мови автора та мови персонажів. Важливу проблему стилістики сучасної художньої літератури становить її співвідношення з літературною мовою. Як свідчить аналіз, саме на фразеологічному рівні повною мірою віддзеркалюється національна специфіка мовної системи; ФО репрезентують не просто номінацію певних явищ дійсності, а ставлення до них, суб'єктивну оцінку (крізь призму окремо взятої особистості й усього народу).

Спостереження за процесами, що відбуваються в мові, у її лексичному складі (у тому числі фразеології) у певний історичний період, вивчення трансформацій, семантичних зрушень, функціонально-прагматичних особливостей вживання та схожих феноменів дає змогу не тільки аналізувати мовні явища (вербальні, комбіновані вербально/невербальні), а й оцінювати вплив таких змін на соціум загалом і мовну особистість зокрема.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Ставицька Л. Мовностильові тенденції в художній прозі 90-х років. *Українська мова*. Ополе, 1999. С. 153–169.
3. Маленко О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну) : монографія. Харків : ХІФТ, 2010. 488 с.
4. Скиба Н. Відображення процесів демократизації мови на фразеологічному рівні в сучасній українській публіцистиці. *Українське мовознавство*. Київ : ВД Дмитра Бурого, 2004. Вип. 27/28. С. 132–137.

Kupina I. Semantic and pragmatic potential of neo-phraseological expressions on the notion of boundaries

Summary. This article provides a detailed analysis of neo-phraseological expressions on the notion of boundaries and their semantic and pragmatic potential. Today, under the influence of political and general cultural changes, the process of neo-phraseological formation has significantly increased, which is explained by the penetration of the lexical phraseological system, the potential ability of phraseological units to move from passive to active stock and vice versa, which is determined by changes in society, the fluidity and universality of phraseological signs as bearers of certain socio-political background information.

The phraseological structure of the language constantly changes due to the influence of extralingual and intralingual factors, and is of a tangible, uninterrupted nature.

The study of the dynamics of neo-phraseological creation in the course of the phonological knowledge of native speakers allows us to investigate the complex interplay of linguistic and social factors in the process of secondary nomination, to characterize the specificity of phraseological processes, to find out how transformations of denotative components of semantic structure of customary phraseological units are connected with changes in society's orientations.

The most complete and complex representation of trends and processes that take place in the living language and penetrate the system of general national Ukrainian literature language is provided by the texts of published mass media. The modern publicistic style is the fastest way of reflecting the evolution of the language system and the formation of new trends in the development of the language situation. The conducted research of the language of modern publicity text provides grounds for the conclusion about the intensification of phraseological usage in mass media, this indicates an increase in expressiveness and individuation of publicistic language, as well as a blurring of styles.

The peculiarities of neo-phraseological units' functioning are determined by the general extralingual context of the current Ukrainian language and by the historical changes in the life of the state language speakers in the present-day space. The components of the innovative phraseological unit are important units of nominative content of the analyzed texts, ensuring their thematic and symbolic consistency and enhancing their pragmatic impact.

Key words: pragmatics, stylistics, mass-media, neo-phraseology, transformation, extralingual factors, intralingual factors, expressions.